

Купрікова Г. В.,

Харківський гуманітарний університет «Народна українська академія», м. Харків

УКРАЇНСЬКІ ФРАЗЕОЛОГІЗМИ З КОМПОНЕНТАМИ-НАЗВАМИ ОДЯГУ І ВЗУТТЯ

У статті здійснено семантичний аналіз українських фразеологізмів з компонентами-назвами одягу і взуття, виявлено їх національну специфіку, а також досліджено вплив семантики компонента-назви на формування цілісного значення, на розкриття внутрішньої форми фразеологізму.

Ключові слова: внутрішня форма, компонент-назва, мотивація, фразеологічна одиниця.

В статье проведен семантический анализ украинских фразеологизмов с компонентами-названиями одежды и обуви, выявлена их национальная специфика, а также исследовано воздействие семантики компонента-названия на формирование целостного значения, на раскрытие внутренней формы фразеологизма.

Ключевые слова: внутренняя форма, компонент-название, мотивация, фразеологическая единица.

The article provides a semantic analysis of the Ukrainian phraseology with components-names of clothes and shoes, founds their national identity, and the impact of component-name semantics on the formation of the integral value and on the revealing of the inner idiom form is examined.

Keywords: internal form, component- name, motivation, phraseological unit.

В останній період у сучасному мовознавстві відзначається посилений інтерес до проблем фразеології. У роботах Б. Ажнюк, М. Алефіренка, В. Виноградова, Р. Зорівчак, Ю. Прадіда, П. Редіна, В. Ужченка тощо досліджено формування фразеологічного фонду, теоретичну базу фразеотворення, мотивованість фразеологічних одиниць, системні відношення у фразеології. Актуальність цієї роботи визначається тим, що важливим завданням сучасної лінгвістики є вивчення національно-культурної своєрідності мовних одиниць. У формуванні національно-мовної картини світу беруть участь усі мовні рівні, та все ж пріоритетним є лексико-фразеологічний, адже, на відміну від інших рівнів (фонетичного, граматичного тощо), він безпосередньо пов'язаний з об'єктивною дійсністю, є її віддзеркаленням [5, с. 262]. Метою цієї роботи є спроба проаналізувати семантичні особливості фразеологізмів з назвами одягу та взуття з позиції впливу значення слова-компонента на цілісну фразеологічну семантику. «Фразеологічні одиниці – явище самотутнє й специфічне. Вони не стільки описують навколишній світ, скільки інтерпретують його, виражаючи суб'єктивне, емоційне ставлення носія мови до дійсності» [3, с. 88]. Окрім того, між фразеологізмами й свідомістю народу, а також його культурою та історією існує особливий, надзвичайно міцний зв'язок. На думку В. Ужченка, фразеологізми – це «специфічні мовні формули, картини світу із закодованою інформацією про минуле, наших предків, їхній спосіб сприйняття світу та оцінки всього суцього; вони акумулюють культурні потенції народу, тільки йому притаманним способом маніфестують дух і неповторність ментальності нації» [9, с. 8]. За словами Л. Лисиченко, «...для мовної картини світу суттєвою є система значень і семантичне наповнення кожного мовного знака» [6, с. 134]. Фразеологічні одиниці завжди звернені на суб'єкта, тобто виникають не стільки для того, щоб описувати світ, скільки для того, щоб його інтерпретувати, оцінити й виразити суб'єктивне ставлення до нього [7, с. 82]. Природа значення фразеологічних одиниць тісно пов'язана зі знаннями носіїв мови, з практичним досвідом особистості, з культурно-історичними традиціями народу, що розмовляє цією мовою. Фразеологічні одиниці надають об'єктам ознаки, які асоціюються з картиною світу, виражають цілу дескриптивну ситуацію (текст), оцінюють її. Своєю семантикою фразеологічні одиниці спрямовані на характеристику людини та її діяльність [7, с. 67-68]. Існує багато визначень поняття «фразеологічна одиниця». Ми схильні дотримуватися такого визначення: «Фразеологічна одиниця – усталене стійке словосполучення з постійним, відтворюваним за традицією складом компонентів, у якому втрачена їх лексична самостійність і яке виражає цілісне фразеологічне значення, створюване в основному внаслідок переосмислення вільного словосполучення, а також виступає членом речення. Згідно з такою інтерпретацією фразеологізму до фразеологічних одиниць не зараховуємо сталі словосполучення, у яких відсутнє метафоричне (за принципом подібності) або метонімічне (за принципом суміжності) переосмислення, прислів'я та приказки, крилаті вирази, перифрастичні звороти, які замінюють слова в описовій формі, складені терміни, нефразеологізовані тавтологічні (із повторенням слова) словосполучення» [8, с. 4-5]. «В основі формування фразеологічного значення лежить етимологічний (первинний) образ, виникнення якого зумовлюється відображенням у національно-мовній свідомості типової предметно-поняттєвої ситуації, смисловими асоціаціями, що спричиняються фразеотвірною взаємодією лексичних компонентів фразеологізму. Фразеологічне значення поєднує в собі відображення позначуваного фрагмента дійсності й ставлення до нього певного мовного колективу. Єдальною ланкою між етимологічним і актуальним значеннями фразеологізму є внутрішня форма – спільний для них асоціативно-образний елемент, який опосередковано співвідносить фразеологізм з відповідними об'єктами вторинної номінації, а також зумовлює варіантні й системно-семантичні властивості фразеологізму – їхню багатозначність» [1, с. 708 – 709]. У структурі фразеологічного значення виділяються денотативно-сигніфікативний і конотативний компоненти, оскільки значення співвідносяться з предметом чи явищем опосередковано, через поняття (сигніфікат) і виявляє у своїй структурі єдність суб'єктивних і об'єктивних елементів, які постають на основі образного уявлення про дійсність і відбивають менталітет народу. У творенні фразеологічного значення беруть участь слова-компоненти (див. роботи В. Білоноженка, Ю. Гвоздарьова, І. Гнатюк, О.М.Тихонова та інших мовознавців). У цьому плані слушною думка Н. Щербакіної, яка зазначає, що «компоненти фразеологізму не десемантизуються повністю й тому вони певним чином впливають на формування цілісного значення фразеологічної одиниці. Такий вплив здійснюється через мотивацію значення внутрішньою формою. Ще на стадії вільного словосполучення, яке згодом фразеологізувалося, стрижневе слово становило ядро

образу, тобто було основою для формування внутрішньої форми, що уточнювалася сполученням цього слова з якимось компонентом-актуалізатором. Він, у свою чергу, модифікував ядро образними характеристиками, ускладнюючи її. На стадії метафоризації переосмислювався вже модифікований образ (чіткіша внутрішня форма)» [10, с. 6].

Назви одягу та взуття, що використовуються в українських фразеологізмах, відрізняються за частотою використання, походженням, стилістичним та емоційно-експресивним забарвленням. Аналіз лексичної парадигми фразеологізмів дав змогу виявити їх смислові маніфестанти з їхньою частотністю. Згідно з тематичною віднесеністю компонента-назви виділено фразеологізми з назвами одягу та його частин (*штани, жупан, кофух, сорочка, спідниця, рукавиця, кишеня, мундир, комір, ремінь*); фразеологізми з назвами головних уборів (*вінок, хустка, бриль, капелюх, ковпак*); фразеологізми з назвами взуття та його частин (*чоботи, халяви, підошва*).

Одним із найбільш поширених компонентів фразеологічних одиниць в українській мові є номен *сорочка* «жіноча або дитяча натільна білизна; чоловіча натільна білизна або одяг, що надягається поверх білизни для верхньої частини тіла» [4, с. 570]. Компонент-назва *сорочка* в структурі фразеологізмів уживається для характеристики людини, її фінансового та соціально-економічного стану. У давнину *сорочка* була ознакою достатку (наприклад, *оставити без сорочки, знімати останню сорочку, стягти останню сорочку, останню сорочку віддати* «доводити кого-небудь до крайнього зубожіння, залишати без засобів до існування» [8, с. 247]). На весілля дбали вишивані сорочки як молодому, так і молодій. Коли дитина народжувалася разом з послідом матері («сорочкою», у якій була в лоні матері), про таку казали, «що в сорочці народилася», тобто буде щасливою; про нещасливого казали: «Родився без сорочки, так і вмере без штанів» (порівняйте фразеологізми *в сорочці народився* «везучий, удачливий, щасливий» [8, с. 425]; *народився без сорочки* «нещасливий» [8, с. 425]) [4, с. 570].

Висока фразеологічна активність властива компоненту-назві *штани*. У семантиці фразеологізмів номен вказує на статки людини, наприклад, *в одних штанах* «про дуже бідного, який нічого не має, без нічого»; *залишитися без штанів* «опинитися зовсім без засобів існування, розоритися» [4, с. 652].

У фразеологізмах з назвою одягу домінують також виступають номени *капелюх, шапка, бриль*, що символізують пошану до людини (від традиційної пошанності перед святим місцем – як знімають головний убір у церкві, перед церквою, так і в хаті перед образами або перед святим хлібом [4, с. 272]), наприклад: *скинути капелюх, здійснити шапку* «виявляти свою повагу до когось, цінувати когось, щось» [8, с. 655], *ламати бриль, шапку* «вітаючись, запобігливо, улесливо вклонятися комусь, підлещуватися до когось; принижуючись, просити когось про що-небудь» [8, с. 327]. Семантика фразеологічних одиниць пов'язана з народними образами, які добре відомі носіям культури. Реалізація фразеологічного значення можлива завдяки фразеологічній картині світу, що містить і передає з покоління в покоління результати пізнання світу, народного досвіду. Так, *рукавиці* відіграють роль ритуального заступника руки: їх незмінно дарують, віддають. По-перше, таким способом устанавлюється контакт через річ-посередник. По-друге, в обрядах багатьох народів рука є заступником людини, отже, віддаючи рукавиці, людина передоручає магічному заступництву себе саму. По-третє, якщо йдеться про лихі сили, людина так само відкупається від них, віддаючи руку як еквівалент себе самої, а рукавицею – як еквівалент руки [2, с. 447] (наприклад, *міняти, як рукавиці* «легко розставитися з ким-, чим-небудь, натомість маючи когось, щось інше» [8, с. 392]). За народними віруваннями, *пояс* мав охоронну силу (*держатися коло свого пояса* «дуже пильнувати, оберігати кого-небудь, не відпускаючи від себе» [8, с. 193]), *спідниця* (прийшла в Україну із Заходу, замінивши плахту та запаску наприкінці козацького періоду – у другій половині XVIII ст.) – символ жіночої зверхності в родинному житті (наприклад, *липнути до жіночих спідниць* «любити жінок, часто залицятися» [8, с. 335], *держатися за спідницю* «не виявляти самостійності, підкорятися впливу якої-небудь жінки» [8, с. 194]) [4, с. 575].

Отже, функціонально-семантичний аналіз деяких фразеологізмів підтвердив, що компоненти-назви одягу та взуття на глибинному семантичному рівні відображають стереотипні, еталонні уявлення про українські традиції, людину в усій сукупності її фізичних, психічних, моральних та соціальних ознак. Специфіка фразеологічних одиниць зумовлюється метонімічним або метафоричним переосмисленням вільного словосполучення. У більшості розглянутих фразеологізмів компоненти-назви одягу і взуття зберігають своє номінативне значення. У подальшому важливо здійснити ідеографічний опис фразеологізмів з компонентами-назвами одягу і взуття.

Література:

1. Алефіренко М. Фразеологізм / М. Алефіренко // «Українська мова». Енциклопедія / Редкол. В.М.Русанівський та ін. – К.: «Укр. енцикл.», 2000. – С. 708 – 710.
2. Войтович В. Українська міфологія / В. Войтович. – Вид. 2-ге, стереотип. – К.: Либідь, 2005. – 664 с.
3. Голубовська І.О. Етнічні особливості мовних картин світу / І. О. Голубовська. – К.: Логос, 2004. – 284 с.
4. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури: Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К.: Довіра, 2006. – 703 с.
5. Кочерган М.П. Загальне мовознавство: підручник / М. П. Кочерган. – К.: Видавничий центр «Академія», 2003. – 464 с.
6. Лисиченко Л.А. Мовна картина світу та її рівні / Л. А. Лисиченко // Збірник Харківського історико-філософського товариства: Нова серія. – Том 6. – Харків, 1998. – С. 134.
7. Маслова В.А. Лінгвокультурологія / В. А. Маслова. – М.: Академія, 2001. – 208 с.
8. Словник фразеологізмів української мови / Уклад.: В.М. Білоноженко та ін. – К.: Наук. думка, 2003. – 1104 с.
9. Ужченко В.Д., Ужченко Д.В. Фразеологія сучасної української мови: Навч. посіб. – К.: Знання, 2007. – 494 с.
10. Щербакова Н.В. Фразеологізми з назвами людей у лексичному наповненні: Автореф. дис. . . . канд. філол. наук: 10.02.01 / Н. В. Щербакова; Харківський державний педагогічний університет ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2002. – 18 с.